

Рецензії

ЕКЗИСТЕНЦІЯ НАЦІЇ В РОМАНІ ОПОРУ: НАЦІОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД

**Сеник Л. Роман опору. Український роман 20-х років:
проблема національної ідентичності. – Львів:
Академічний експрес, 2002. – 239 с.**

Наведені далі міркування – не рецензія в строгому значенні цього слова. Це радше метакритичний розмисел, безпосереднім поштовхом до написання якого стала монографія Любомира Сеника.

У двадцять третій книзі Тіта Лівія віднаходимо епізод, у котрому йдеться про значущий виступ оповісника на істмійських іграх після тривалої війни римлян та їхніх грецьких союзників проти македонського царя Філіппа. “Звуком труби закликавши до тиші, – зазначає римський історик, – він проголосив наступне: “Римський сенат і командувач Тіт Квінкцій, після перемоги над царем Філіппом і македонянами, оголошують вільними, звільненими від податків і такими, що живуть за своїми законами, усіх корінфян, фокейців, локридців, острів Евбею, магнесійців, фессалійців, перребів і фтіотійських ахейців”. Він перерахував усі народи, раніше підвладні цареві Філіппу. Коли відзвучала промова оповісника, усі перейнялися таким захопленням, якого людина взагалі не в змозі витримати”¹. Зміст його розкривається в наступних рядках: “Знову покликali оповісника, бо кожен бажав не тільки чути, а й бачити вісника своєї свободи. Він ще раз проголосив те саме. Коли в цій радісній вістці уже неможливо стало сумніватись, піднявся голос, пролунали оплески, що повторювалися безліч разів, щоб *усім стало ясно, що народу свобода дорожча за всі блага на світі!* (курсив наш. – П.Л.)”².

¹ *Ливий Тит*. История Рима от основания Города: В 3 т. – Т 2. – Кн. XXI–XXXIII М., 2002. – С.663.

² *Там само*. – С.663-664.

В “убогий час” (Ф.Гельдерлін) початку нового століття й тисячоліття, час глобального панування імперської сваволі, постмодерного нігілізму, ліберально-космополітичних міфів, коли термін “нація” (не кажучи вже про “націоналізм”) викликає в багатьох учених мужів якщо не одверту ненависть, то бодай приховане роздратування, а намагання вивчати цю “націю” кваліфікується ледь не як інтелектуальний злочин, в одній із найновіших праць відомого вченого та філософа читаємо таке: “Ця книжка присвячена особливостям американської національної ідентичності. (...) ...ми збираємось відповісти на питання, що об’єднує американців у націю і що відрізняє їх від інших народів”³.

Йдеться про монографію американського науковця Самуеля Гантінгтона, назва котрої сформульована немов під впливом “Кобзаря” Т.Шевченка – “Хто ми? Виклики американській національній ідентичності” (2004). Правильно поставлене питання перед хворою на імперіалізм американською громадою, однак, ще не означає пошуку відповіді на нього у правильному спрямуванні. Проте С.Гантінгтон, на нашу думку, шукає продуктивного напрямку для розв’язання цієї проблеми і віднаходить його у сфері націоналізму. Окреслюючи три найвірогідніші напрями розвитку американської нації, – “космополітичний”, “імперський”, “націоналістичний”, – учений після докладного аналізу великої кількості фактичного матеріалу пише так: “Частина пред-

³ *Хантінгтон С.* Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. – М., 2004. – С.15.

ставників американських еліт достатньо прихильно ставиться до перетворення Америки на космополітичне суспільство; інша частина виступає за набування Америкою статусу імперії. *Абсолютна більшість американської публіки прихильна до національно-патріотичної альтернативи збереження і зміцнення суцільної протягом століть американської ідентичності* (курсив наш. — П.І.)⁴. Помітно, що сам автор поділяє думку цієї націоналістичної більшості, зазначаючи: “Усі суспільства у своєму розвитку зустрічаються із різними загрозами — і рано чи пізно цим загрозам піддаються. Проте декотрим вдається призупинити процес підпорядкування й навіть, хоча б тимчасово, повернути назад занепад і оживити власну ідентичність. Я вірю, що Америці таке цілком під силу й що американцям слід повернутися до англо-протестантської культури й до тих традицій та цінностей, котрі впродовж трьох з половиною століть беззастережно приймалися американцями всіх народностей та релігій, котрі були джерелом свободи, єднання, процвітання й моральної переваги, що перетворила Сполучені Штати на опору добра у світі”⁵.

Загалом, від сивої античності й до сучасності можна віднайти мільйони зафіксованих письмово прикладів усвідомлення аксіального статусу національної ідентичності в бутті кожної нації чи етносу. Звідси тим більшу вагомість і переконливість, виразну об’єктивність, надійне методологічне підґрунтя отримують, на нашу думку, праці тих учених, котрі враховують окреслений статус національної ідентичності (насамперед як “колективної культурної ідентичності” — “самобутності та історичної індивідуальності” певного народу, за Е.Смітом⁶) у процесах осмислення різних типів дійсності — від політико-історичних до мистецьких.

Літературознавство тут не виняток, а радше правило. Особливо ж коли йдеться про науку націй (як-от української), для котрих тривалий історичний період виразно пріоритетними були (та й чи перестали?) питання виживання народу в умовах різнорівневої (від політико-економічної і до культурної) окупації, а фундаментальне “Хто

ми?” завжди виступало у взаємозв’язку з іншим національним питанням — “Бути чи не бути?”.

Присутність саме такого типу світоглядно-гносеологічного виміру, що виводить дослідника та читача до інтерпретації художньої дійсності на найскладніших когерентно-сміслових рівнях, спостерігаємо в монографії Любомира Сеника “Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності”. Ця монографія, безперечно, вагомий внесок у дослідження історії української літератури першої половини ХХ ст., спонукає до узагальнень, оцінок, окреслень та дискусій, обговорень, розмірковувань теоретико-методологічного плану, зв’язаних, зокрема, з проблемою *експлікації та апробації національно-центричного способу витлумачення мистецтва слова*. Такий ракурс, вважаємо, поглибить потрібний метакритичний діалог із цією цікавою працею, допоможе майбутнім дослідникам увиразнити її історичний та теоретичний потенціал.

Структура монографії скеровує увагу реципієнта на виразно національну ідейну базу здійсненого осмислення українського роману покоління “Розстріляного відродження”. Дослідження складається з п’яти розділів (“До теорії роману”, “У пошуках новітнього роману”, “Микола Хвильовий і його роман “Вальдшнепи”, “За законами жанру і вільної творчості”, “Жанрове розмаїття й експеримент”), що містять низку підрозділів. Саме в їхніх межах спостерігаємо вихід на фундаментальну проблему української ідентичності навіть на рівні заголовка, як-от дефінітивне “Українська проза трагічної свідомості” чи більш дескриптивне “Робітні сили” Михайла Івченка та національна ідея”.

Автор не лише не приховує методологічної заангажованості, а й вдало аргументує національну інтенціональність свого “історико-естетичного підходу”⁷, звертаючи увагу на змістову домінанту предмета дослідження. Ідеться про творче протистояння “ворожій силі — російському імперіалізму, якого М.Хвильовий назвав “фатальною силою” (с.3). Таке протистояння, маючи окрім політичного, ще й мистецький вияв, неминуче інтеріоризується в художній універсум, а

⁴ Там само. — С.572.

⁵ Там само. — С.18.

⁶ Сміт Е.Д. Національна ідентичність. — К., 1994. — С.293.

⁷ Сеник Л. Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності. — Л., 2002. — С.4. Далі сторінку зазначаємо в тексті.

тому стає вже й літературознавчою проблемою. Л.Сеник пише про це так: “Отож опір русифікації, планомірному стиранню національної тотожності і всім негативним явищам, які супроводжують процес колонізації України в першій половині ХХ ст. і разом з тим є його типовими елементами, стає небувалим за масштабами і соціальною та психологічною глибиною, гостро актуальним, набуває особливої сили в політиці і, зокрема, в художній літературі, оскільки знаходить своє вираження і в такому популярному жанрі, як роман” (с.9). Водночас так мотивується й авторське окреслення українського роману 20-х років як “роману опору” (с.4).

Розглядаючи художню творчість як феномен протистояння “духовному занепаду”, спровокованому російським імперським режимом, дослідник особливо наголошує саме на національній ідентичності, котру витлумачує, значною мірою, використовуючи доробок англійського вченого Ентоні Сміта. “У цьому процесі (утвердження українського роману 20-х років. — П.І.), — зазначає Л.Сеник, — національна тотожність як сутність духовного феномена людини ніби зсередини виявила непідвладність режимним настановам, чужим і ворожим орієнтаціям. Усе це не випадково, оскільки поняття ідентичності охоплює етнопсихологію, духову спільноту, історію як пам’ять про чин народу, свідомість як стійкість переконань, мову, звичаєві норми, народні традиції, релігію, мораль і етику” (с.8).

Методологічно вагоме ще одне судження, котре не лише виявляє авторське ставлення до *космополітизму* як *імперської* у своїй суті світоглядної настанови, а й допомагає чіткіше усвідомити небезпеку різних форм нівеляції (ліберально-“глобалізаційної” чи комуно-“інтернаціоналістичної”) проявів національного буття: “Опоненти національної ідентичності, прихильники т. зв. духовної інтеграції, яка впливає з неминучої економічно-виробничої міждержавної співпраці, заперечать: мовляв, сучасний світ, інтегруючись, стирає національні ознаки, світ, значить, прямує до “одного народу” — “всесвітнього громадянина”. Цю думку насаджував режим упродовж свого існування з чітко окресленою метою — потопити нації і народності імперії у всеросійському болоті” (с.8). Демаскування начебто “аполітичних”, “позаідеоло-

гічних” космополітичних настанов та виявлення їхньої прихованої політико-імперської інтенції дозволяє вченому увиразнити серцевинний для його праці біном — *національне / імперське*.

Поглиблена увага до загроженого існування народу, втіленого в конкретних художніх образах людей і ситуаціях, вивела дослідника на екзистенційну (навіть екзистенціалістичну) проблематику — межова ситуація, абсурдна людина, модуси свободи, надії, боротьби тощо. Однак позиція Л.Сеника далека від некритичного сприйняття авторитетних писань деяких західних філософів та митців — теоретиків і практиків атеїстичного екзистенціалізму. Наприклад, вивчаючи творчість М.Хвильового, науковець зазначає: “Сказане вимагає хоча б пунктирно відзначити відмінну поставу українського письменника від екзистенціалістів: незважаючи на абсурдність ситуації, свідомо творча інтелігенція в Україні не сприймала абсурду як “роззброюючого” постулату, мовляв, і боротьба має абсурдний сенс. Вибір лежав між боротьбою за виживання і змаганнями за незалежність нації” (с.47-48).

Надання пріоритетності національно-колективному над аутично-індивідуальним у психічній структурі особистості, їх взаємодоповнення допомагає вченому виявити й інший характер трагічного в українських митців: “Клімат абсурду” не виключає боротьби, але він зовсім відбирає надію. “Абсурдальна людина”, на думку теоретика екзистенціалізму Камю, визнає боротьбу, однак усвідомлює, що “немає вже місця для надії”. Звідси відмінний характер трагічного: в екзистенціалістів абсурдність будь-яких поривань, у нас, навпаки, в кризовій ситуації теплиться надія (“Вальдшнепи” М.Хвильового, “Чорний ангел” О.Слісаренка та ін.)” (с.48).

Диференціювання таких змістових нюансів неможливе без опертя власного *націоцентричного підходу* дослідника на ширшу основу. Такою природною ідейно-науковою базою світогляду для зазначеного авторського методу виступає *націо-нально-екзистенціальна методологія*, методологія наукового мислення в національних категоріях⁸. У межах західноєвро-

⁸ Докладніше див.: *Іванишин П.* Національно-екзистенціальна методологія: герменевтична актуалізація // Слово і Час. — 2003. — №4. — С.17-25.

пейської гносеології схожу модель філософсько-наукового мислення розвивав М.Гайдеггер. У “Джерелі художнього творіння” націоекзистенціальну герменевтичну позицію вченого видно особливо яскраво. Однією з основоположних національно-екзистенціальних (націоцентричних) тез німецького герменевта стає думка про те, що саме мистецтво є “джерелом звершено-історичного тут-буття народу”⁹. Отже *екзистенція нації* постає важливим евристичним фактором, який і поглиблює, і об’єктивізує інтерпретацію, не перетворюючи її водночас на застиглий та нежиттєвий моністичний конструкт.

Кілька прикладів інтерпретаційної практики націоцентричного підходу Л.Сеника.

Дослідник переконливо доводить, що наскрізною проблемою переважної більшості митців-романістів “Розстріляного відродження” стає проблема *денаціоналізації*, втілена у протистоянні с в о г о (українського) та ч у ж о г о (імперського), націоналістичного та комуністичного. Це протистояння має і зовнішній (суспільно-політичний), і внутрішній (психічний) вияви.

Аналізуючи повість Б.Антоненка-Давидовича “Смерть”, учений розкодує всі підтекстові складності внутрішньої боротьби Костя Горобенка, котрий “перебуває в постійній “внутрішній” полеміці зі своїм українством, а саме: він вважає українство йому, комуністові, перешкодою в його стовідсотковому більшовизмі” (с.50). І тут критик доходить вагомого висновку про згубний, деструктивний характер окресленої роздвоєності як для індивідуума, так і для народу загалом. Такі люди, *маргіналізуючись, втрачаючи національну ідентичність*, перетворюються на інструмент злочинної, антинародної окупаційної влади і приводять до національної катастрофи: “Внутрішня полеміка” не завжди в користь, зрештою українству в широкому значенні слова, більше того — на шкоду, бо і в роздумах, і в реальних діях Горобенка є потенційна і реальна шкода. В усьому цьому відбився час. Але саме тут закладена трагедія горобенків, які, служачи режимові, перемололись на сталінських жорнах. (...) Трагедія горобенків, з одного боку, у не-

можливості будь-що змінити, а з другого, — в причетності до зла — утвердження більшовизму, в нерозумінні катастрофічних наслідків для України хоча б навіть у якійсь мірі підкорення її — що найгірше — моральним, тобто аморальним, антинаціональним засадам більшовизму” (с.50-51).

Однак тут автор доходить ще одного висновку, не менш значущого під націологічним кутом зору: *національна ідея*, як ідеально-духовна і водночас світоглядна основа національної ідентичності, *набагато глибше й тривкіше закорінена в екзистенції людини, ніж це самій людині може видаватися*. Це дає змогу стверджувати, що Горобенко “приходить до висновку, що він, український інтелігент із сумнівним минулим, так і зостався... націоналістом” (с.51).

У третьому розділі таку екзистенційну засадничість національної ідеї вчений утверджує, інтерпретуючи “Вальдшнепи” М.Хвильового. Л.Сеник відносить комуніста-інтелігента Дмитра Карамазова (як і його творця) до того типу людей, котрі, “стаючи під кривавий прапор комунізму (дехто й не “ніби”)... мали на увазі рідний народ і невідкладну справу державності” (с.103). Наступна характеристика протагоніста роману та його автора неможлива без кореляції із національною ідеєю: “Дмитро Карамазов не був би здатний на такий спосіб мислення і почування, коли б за ним не стояли його попередники — творці української державності, українська ідея, втілена в творах Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, сотні українських мислителів, діячі науки і культури. Крім того, Карамазова живить дійсність, яку він не приймає і прагне змінити, шукаючи собі односторонніх, прихильників української ідеї” (с.103).

Твір М.Хвильового також дає підстави вченому узагальнювати й екстраполювати висновки на сферу культурно-історичну в рецептивно-естетичному та соціологічному плані: “Йдеться про еволюцію художнього мислення, яке відображає рух свідомості пореволюційного суспільства, де національна ідея є чинником саморозвитку нації, здобуття державності і духовного самооздоровлення” (с.104).

Однак цей еволюційний з погляду збереження національної екзистенції процес не виключає поєднання в межах підколоніальної культури з інволюційними проце-

⁹ *Хайдеггер М.* Исток художественного творения // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М., 1987. – С. 309.

сами. Так ми виходимо на розгляд дослідником ще однієї архіважливої проблеми: *еклектичного структурування суспільної свідомості на національну та імперську*. У межах аналізованого мета-дискурсу моделлю такого небезпечного роздвоєння стає художньо виражений *націонал-комуністичний* світогляд (та відповідна йому політична ідеологія).

Для експлікації окресленої проблеми, наприклад, у "Вальдшнепах" Хвильового, дослідник творчо розвиває думки Дмитра Донцова, викладені передусім у книжці "Дві літератури нашої доби". Дещо пом'якшуючи полемічну гостроту в оцінках автора (з перспективи сьогодення), учений зазначає: "Очевидно, не було справжнього протистояння Хвильовий — Донцов, мимо "полеміки", оскільки засади позицій мали одну спрямованість — антиколоніальну, антимосковську. Оцінка Донцова "метаморфоз", що їх він бачив в Україні, спиралася на реальний стан письменства, а саме: "роздвоєння душі". Подолати його можна, лише обпершись на власний, а не чужий світогляд. Отже, "творча література може зрости на власних чуттєвих і духовних підвалинах (...) роздвоєні душі літератури не створять" (с.104).

Далі інтерпретація розгортається через актуалізацію націоналістичної аксіології: "Категоричність суджень, можливо, необхідна і виправдана: у межовій ситуації неможливе роздвоєння між національним, що виходить із глибинних джерел, і чужим, накиненим брутальною або ж, за словами Хвильового, фатальною силою. "Суперечність між двома правдами, — на яку звертає увагу Донцов, розглядаючи ряд творів українських письменників по той бік Збруча (стаття "Українсько-совєтські псевдоморфози") — одною, прийнятою інтелектом, та відкиненою чуттям, і другою, засвоєною чуттям та неприйнятою розумом", без розв'язки є творчо безперспективна. Звідси ж висновок: "Коли наше "хочу" остаточно позбудеться сентиментальної шкарлупи минулого і чужого, накинута їй насильно, або невільничо засвоєного; коли в огні нової жорстокої правди спопеліють чужі доктрини і власна нікчемність, аж тоді буде можна говорити про той патос, що відродить і нашу літературу, і нашу націю" (с.104).

Момент "роздвоєння душі" конкретизується: націонал-комуніст Карамазов роздво-

юється між рідним, своїм, що випливає з глибин національної духовності, та чужим — імперськими, гетерономними, "накинутими" ідеями "загальнолюдського" більшовизму. Таке роздвоєння, що призводить до маргіналізації, унеможливорює розвиток української культури та української людини: "...національне відродження неможливе за наявності "чужої доктрини" і млявості власної душі, зараженої бацією "вселюдськості", коли "нема національної культури, а "вселюдська" культура "трудящих" (...)". Карамазов сповідує іншу доктрину — національну, однак ще не звільнений від ілюзій соціалізму. У цьому контексті "на ділі большевицьке гасло "пролетарської", "соціалістичної" чи "вселюдської культури" для українців є ніщо інше, як гасло пропаганди большевицького чорносотенства українською мовою (...)" (с.105).

Л.Сеник вбачає в героєві Хвильового здатність відродження саме національної складової його ідентичності, зокрема світогляду: "Неможливість національного відродження під гаслами більшовизму, очевидно, Карамазов ще не усвідомив до кінця. Але він уже здатний позбутися ілюзій. В цьому йому активно допоможе Аглая. Автор, таким чином, натякає про майбутнє прозріння свого протагоніста" (с.105). Однак учений далекий від ідеалізації націонал-комуністичного способу резистансу. Бачення безперспективності, під національним оглядом, такого типу світогляду засвідчує врахування дослідником історичного досвіду під час інтерпретації. Автор, не забуваючи про все те цінне, що вдалося зробити письменникам у трагічний для України час, усе ж справедливо критикує їхні хибні ілюзії, породжені імперською інтернаціоналістичною вірою в те, що можна творити українську державу та українську культуру поза силовим полем національної ідеї. Саме тому, пишучи про покайняні листи та заяви націонал-комуністів у 20-х — на початку 30-х років, учений стверджує: "Подібні заяви писали письменники під тиском обставин (нагнітання критики, шельмування, фальсифікації). Вони були вимушені. Все закінчилось трагічно — покоління "розстріляного відродження" заплатило своїм життям за ілюзії, нібито в умовах імперії можливий нормальний розвиток національних літератур" (с.97).

Наступний і для нашої студії підсумковий методологічний момент стосується обґрунтування на основі епічного матеріалу *національної суті художності*. Вивчаючи націонал-комуністичну дуальність “Робітніх сил” М.Івченка, учений діалогізує із фінським дослідником Р.Коскім’єсом і доходить надзвичайно концептуальних висновків про національно-екзистенціальну природу “духу роману” взагалі: “У контексті українського роману 20-х років “Робітні сили”... стали неординарним явищем. З одного боку, роман представлений обов’язковою тематикою радянського будівництва..., а з другого, — твір спрямований в болючі “точки” буття народу з прагненням побачити перспективу справжнього оновлення. Важливий тут не т.зв. “виробничий матеріал”, а щось інше. Фінський теоретик роману Р.Коскім’єс те “щось” називає духом роману... Йдеться не лише про ідейну “спрямованість” роману і не стільки про неї, як про значно вагомішу і глибиннішу особливість романної форми. Дехто з дослідників, на яких посилається Р.Коскім’єс, називає його “метафізичною структурою” (Герман Нолль). Це і “внутрішнє напруження” роману, що виникає, за Ноллем, внаслідок “протидії різних моментів нашої метафізичної екзистенції”. Це і “метафізична структура твору”, яка вказує на світогляд, що “наново реалізує її в живій, повній напруженні побудові його екзистенції”. Отже, “екзистенція” світогляду у відповідній “побудові”. Це, зрештою, на думку французького письменника Ж.Дюамеля, велика сила близької ілюзії та сугестії, що впливають із твору письменника, який, як і всякий інший, може творити з джерела “дійсності” і “в кращому разі читачам піднести свій талант через призму мистецтва і бачену правду життя”. І, нарешті, — це національне мислення, духовна “ієрархія” письменника” (с.177-178).

Пошук та інтерпретація екзистенції нації в романі опору, концептуалізація проблеми національної ідентичності отримують, як бачимо, ще одне надійне теоретичне обґрунтування і відкривають можливості для ширших узагальнень, що стосуються дра-

ми та лірики: “Отож дух роману охоплює національне мислення. Очевидно, це й є шлях до сталих художніх вартощів” (с.178).

Отже, можемо стверджувати, що всі авторські методи, заявлені та використовані в праці, — історико-естетичний, екзистенціалістичний, психологічний, структуральний тощо, — скеровуються на виявлення та витлумачення в “романі опору” 20-х рр. засадничих питань *тут-буття народу (національної екзистенції)*. І це скерування виразно детерміноване авторським націоцентричним підходом, заснованим на загальнонаціологічній теорії національної ідентичності та загальногуманітарній національно-екзистенціальній методології. *Націоцентричний метод* постає методологічною домінантою монографії, котра узгоджує між собою пізнавальний потенціал інших використовуваних методів. Усвідомлення окреслених методологічних аспектів дасть змогу не лише об’єктивно оцінити зроблене Любомиром Сенником, а й сприятиме творчому використанню теоретичного потенціалу гносеологічної бази дослідника в інших студіях (наприклад, творчості українських радянських письменників). Зокрема, перспективним видається подальший розгляд монографії та національно-екзистенціальної методологічної основи дослідження в межах націоцентричного (чи націологічного) постколоніалізму.

Висновки вченого, що прямо перегукуються із націоцентричними ідеями різних авторів різних народів, можуть мати концептуальне значення не лише для науковців, а й для самих письменників. Для тих із них, хто знову небезпечно “деконструює” національну ідентичність, імітуючи ліберально-космополітичні досвіди постмодерних “скрипторів”-міфотворців, пересторогою звучать слова Л.Сеника: “Щоб плекати свою візію світу і не приректи себе на історичну безперспективність, романіст мусить мати не чужу, а власну, отже, національну віру і бути їй відданим до кінця” (с.194).

м. Дрогобич

Петро Іванишин